

The Democratization of Knowledge in Cyberspace and Its Reflection on the Cyberfeminism Approach

Zahra Mohammadi^{1*} Alireza Qaemini² Masumeh Zarei³

1. PhD student, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. (z.mohammadi@urd.ac.ir)
2. Department of Epistemology and Cognitive Sciences, Research Institute for Islamic Culture and Thought, Qom, Iran. (qaemini@iict.ac.ir)
3. Department of Psychology and Family Studies, Kosar University of Bojnord, Bojnord, Iran. (m.zarei@kub.ac.ir)

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Recived: 2024/10/5
Revised: 2025/2/26
Accepted: 2025/3/1

Cite this article:
Mohammadi,Z.,
Qaemini,A.,
Zarei,M. (2025).
"The Democratization
of Knowledge in
Cyberspace and Its
Reflection on the
Cyberfeminism
Approach". *Ayeneh
Marefat*, 25(82),
61-84 (In Persian).

<https://doi.org/10.48308/jipt.2025.237140.1564>

ABSTRACT

The Internet and its pervasiveness in various aspects of human life have had a broad impact on the methods of social activities and have created new ideas in the functioning of social movements, including feminism. Therefore, the development of Information and Communication Technologies (ICT) has brought about widespread changes in feminist activities in recent decades. However, due to the specific epistemological characteristics of cyberspace, feminists have been influenced by these and have consequently presented different ways of functioning. Features like relativity in knowledge, changing the language of knowledge, and democratization can be considered epistemological characteristics of cyberspace. This paper uses a descriptive-analytical approach to explain how cyberfeminism are influenced by one of the key epistemological characteristics of cyberspace, namely the democratization of knowledge, on their approach. It seems that despite all the distinctive epistemic features of Information and Communication Technology, the democratization of knowledge in cyberspace is not unaffected by the social context in the real world.

Keywords: Cyberfeminism, cyberspace, epistemological characteristics, democratization of knowledge, feminism.

* Corresponding Author Email Address: z.mohammadi@urd.ac.ir
DOI: <https://doi.org/10.48308/jipt.2025.237140.1564>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Extended Abstract

Introduction

In recent decades, new human achievements especially Information and Communication Technology (ICT) have broken through many old scientific frameworks and boundaries, reaching their peak with the emergence of the Internet and the formation of cyberspace. The creation of such extensive information networks, leading to the formation of a network society or information society in the world, has made human society highly dependent on the circulation of information. Meanwhile, feminists, taking advantage of this space, have transferred most of their activities from the real world to the virtual world.

This type of feminists, referred to as hyperfeminist, generally see information technology and the internet as a place where feminist issues are asserted. However, this group's efforts to resolve gender issues in cyberspace and social media are affected by various characteristics, including the epistemological characteristics of this space. This article examines the democratization of knowledge in cyberspace and its impact on the cyberfeminism approach.

Discussion

The democratization of knowledge, as one of the main characteristics of this space, has an impact on cyberfeminist activities from two aspects: one is the democratization of information and knowledge in cyberspace itself, and the other is democracy in access to cyberspace and available information.

Regarding the first dimension, some cyberfeminists, with a critical perspective, consider knowledge in cyberspace to be completely gendered and a type of male knowledge, and therefore emphasize the creation of knowledge and understanding through women's lived experiences. They believe that a platform owned by men cannot provide a suitable cognitive space for women. Because although offline hierarchies are destroyed in cyberspace, they are reconstructed in this space. In contrast to this theory, some who are more optimistic about the democratization of knowledge in this space believe that the perspectives of dominated groups such as women can be used to open up new forms of knowledge. Prominent cyberfeminists such as Donna Haraway, following this approach and with feminist efforts, seek to develop an alternative scientific approach based on "Standpoint Theory"; a theory that prioritizes women's ways of knowing over others. By proposing "Standpoint Theory", they do not seek to challenge or reinvent the positivist framework of science, but rather to improve standards within its traditional framework.

In relation to democracy in access to cyberspace and available information, some features have been considered to fulfill this dimension. The first is accessibility. Accordingly, individuals, regardless of gender, race, etc., can access computer networks. Thus, the Internet enables women to connect and engage in dialogue with women around the world. The second potentially democratizing feature of cybercommunication is its social decontextualization. There are three hypotheses regarding the realization of this feature: the first hypothesis assumes the disappearance of gender differences in cyberspace; In contrast, the second hypothesis considers social norms and stereotypes to be more prominent in cyberspace; And the third hypothesis considers gender differences to be variable depending on the nature of the context. Accordingly, some contexts provoke stereotypical behaviors, while others demand similar behaviors from men and women.

Meanwhile, Haraway, while explicitly opposing the second hypothesis, considers Internet-based communications to lack any reference to the signs that link individuals to the social group to which they belong. Therefore, by proposing the idea of the cyborg and by taking women beyond their biological bodies, she considers the laws of nature and biology to be devoid of authority as the basis of gender difference and inequality. Some, while opposing the views of Haraway and her supporters, based some existing studies and statistics, consider the online space not inherently liberating for women, and point to the existence of systematic differences in the participation patterns and discursive styles of men and women in information and communication technology.

In addition to the two features of accessibility and social decontextualization, a third democratizing feature of communication in cyberspace is the absence of a set of agreed-upon and established contracts.

In addition to the three aforementioned characteristics that create a democratic communication in cyberspace, a discourse becomes inherently democratic when it has a series of components. Accordingly, cyberfeminist activities, especially feminist discourse in this space, are democratic when the components presented by Habermas are observed. Despite the significant entry of cyberfeminists into online discourses, this entry has often been shaped by discourses that are often considered a Western issue. However, feminist discourses have traditionally been embedded in the liberation tradition. Also, overt censorship that violates a democratic discourse is not yet very common.

Conclusion

Despite all the efforts of cyberfeminists to democratize the knowledge of cyberspace, objective evidence and available statistics show that the level of productivity of women and men from the Internet is not the same and the conditions desired by Habermas for the realization of democratic discourse are not well met. Accordingly, some cyberfeminists believe that cyberspace is more power- and hierarchical-based than democratic. This is partly due to previous patterns of hierarchy and male dominance in society, because technology is shaped by the social context in which it is used.

Feminists' efforts to map out a democratized space of knowledge in cyberspace have ultimately led to an approach that redefines humanity while preserving options for redefining gender identity. The feedback to this approach is reflected in Haraway's metaphor of the cyborg, something that moves beyond the dualisms and limitations of traditional gender; a trans-gendered, constructed identity that straddles the boundary between human and animal, animal and machine, and male and female. Accordingly, in the virtual world we are no longer male or female, but rather all of these together, yet none of these. This is while some feminists believe that the sexual body is not only not negligible, but is also the foundation of women's actual and lived experience.

The implication of these words is not simply to add cyberspace to life, but to affect all of life. Accordingly, the current transition threatens not only male and gendered knowledge, but also other symbolic forms of human relationships.

دموکراتیزه‌بودن معرفت در فضای سایبر و بازتاب آن بر رویکرد سایبرفمینیسم

زهرا محمدی^{۱*}، علی‌رضا قائمی‌نیا^۲، معصومه زارعی^۳

۱. دانشجوی مقطع دکتری، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. (z.mohammadi@urd.ac.ir)
 ۲. گروه معرفت‌شناسی و علوم شناختی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی، قم، ایران. (qaeminia@iict.ac.ir)
 ۳. گروه روان‌شناسی و مطالعات خانواده، دانشگاه کوثر بجنورد، بجنورد، ایران. (m.zarei@kub.ac.ir)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۴۰۳/۷/۱۴ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۸ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۱ استناد به این مقاله: محمدی، ز.؛ قائمی‌نیا، ع.؛ زارعی، م. (۱۴۰۴). «دموکراتیزه‌بودن معرفت در فضای سایبر و بازتاب آن بر رویکرد سایبرفمینیسم»، <i>آینه معرفت</i>، ۲۵(۸۲)، ۶۱-۸۴. https://doi.org/10.48308/jipt.2025.237140.1564	اینترنت و فراگیرشدن آن در ابعاد مختلف زندگی انسان، تأثیر گسترده‌ای بر شیوه‌های فعالیت‌های اجتماعی داشته و ایده‌های جدیدی در عملکرد جنبش‌های اجتماعی، از جمله جنبش زنان ایجاد نموده است. از این رو، توسعه‌ی فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات (ICT) تغییرات گسترده‌ای بر فعالیت‌های فمینیستی در دهه‌های اخیر به همراه داشته است. با وجود این، به دلیل ویژگی‌های معرفتی خاص فضای سایبر، فمینیست‌ها از این ویژگی‌ها تأثیر پذیرفته و در نتیجه، شیوه‌های عملکرد متفاوت‌تری ارائه نموده‌اند. مواردی چون نسبیّت در معرفت، تغییر زبان معرفت و دموکراتیزه‌بودن را می‌توان از ویژگی‌های معرفتی فضای سایبر دانست. این مقاله به شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی به تبیین نحوه‌ی تأثیرپذیری فمینیست‌های سایبری از یکی از ویژگی‌های معرفتی شاخص فضای سایبر، یعنی دموکراتیزه‌بودن معرفت، بر رویکرد سایبرفمینیستی می‌پردازد. به نظر می‌رسد به‌رغم تمام ویژگی‌های معرفتی متمایز فناوری اطلاعات و ارتباطات، دموکراتیزه‌بودن معرفت در فضای سایبر بی‌تأثیر از بافت اجتماعی در دنیای واقعی نیست. کلیدواژه‌ها: سایبرفمینیسم، فضای سایبر، ویژگی‌های معرفتی، دموکراتیزه‌بودن معرفت، فمینیسم.

* رایانامه نویسنده مسئول: z.mohammadi@urd.ac.ir

شناسه دیجیتال مقاله: <https://doi.org/10.48308/jipt.2025.237140.1564>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقدمه

دستاوردهای نوین بشری، به‌ویژه ایجاد فناوری اطلاعات و ارتباطات در دهه‌های اخیر، بسیاری از چارچوب‌ها و مرزهای قدیمی علمی را درنور دیده و این امر با ظهور اینترنت و شکل‌گیری فضای سایبر به اوج خود رسیده است. این انقلاب صورت‌گرفته در فناوری اطلاعات انگاره‌ی تازه‌ای را به دنبال داشته که به‌سرعت بر همه‌ی عرصه‌های نظری سایه انداخته است. ایجاد نخستین شبکه‌های اطلاع‌رسانی که سرانجام به شکل‌گیری جامعه‌ی شبکه‌ای یا جامعه‌ی اطلاعاتی در جهان انجامیده است، جامعه‌ی بشری را به‌شدت به گردش اطلاعات وابسته کرده است. این امر سبب گردیده است تا فضای سایبر- به‌مثابه‌ی پدیده‌ای فراگیر که فی‌نفسه از عناصر و ابعاد گوناگونی سامان یافته است- از رویکردهای مختلفی به‌ویژه بعد معرفت‌شناسی، موردتوجه قرار گیرد.

از گروه‌هایی که از این فناوری به‌خوبی بهره‌جسته و به دنبال آن فعالیت‌های خود را از جهان واقعی به جهان مجازی انتقال داده‌اند، فمینیست‌ها هستند. این دسته از فمینیست‌ها، که از آن‌ها به «سایبرفمینیست» تعبیر می‌شود، به‌طور کلی فناوری اطلاعات و اینترنت را به‌عنوان مکانی که در آن موضوعات فمینیستی اثبات می‌شود، در نظر می‌گیرند (Gajjala 2000: 120). براین‌اساس، آنچه فعالیت‌های این دسته از فمینیست‌ها را از فعالیت‌های گذشته‌ی هم‌فکران ایشان متفاوت می‌کند، طرح و توجه به این مسائل در متن روابط زنان با فناوری‌های اطلاعاتی است.

با توجه به ویژگی‌ها و خصوصیات معرفتی فناوری اطلاعات و ارتباطات، تلاش گفتمان‌های فمینیستی در حل مسائل جنسیتی در فضای سایبر از این خصوصیات تأثیر پذیرفته است و از طرفی، این گفتمان‌ها در تبیین و ارائه‌ی ایده‌ها و تفکرات خود از ویژگی معرفتی موجود در این فضا بهره‌برده‌اند. در این میان «دموکراتیزه‌بودن معرفت» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های اساسی معرفت در فضای سایبر، ضمن ایجاد فرصت‌های گسترده برای فمینیسم و جریان‌های فمینیستی، بر اندیشه‌ها و فعالیت‌های حاصل از این رویکرد نیز تأثیرگذار بوده است.

فقدان پژوهش مستقل در این زمینه و نیز ویژگی مهم پنهان و بی‌سروصدا بودن فضای سایبر سبب شده است تا گستره‌ی تأثیر این فضا و ویژگی‌های معرفتی آن بر فعالیت‌های اجتماعی، به‌ویژه فعالیت‌های فمینیستی یا به عبارتی سایبرفمینیستی، غیرواضح بماند. با توجه به این نکته، تحلیل و بررسی ویژگی دموکراتیزه‌بودن معرفت در فضای سایبر و تأثیر آن، به‌ویژه در مکتبی چون فمینیسم که با حضور و فعالیت گسترده‌ی خود در این فضا نهایت بهره‌وری را از آن برده است، ضرورت می‌یابد. این مقاله به‌شیوه‌ی توصیفی تحلیلی با استناد به منابع موجود به بررسی این موضوع می‌پردازد. مطالعه‌ی حاضر موضوعی میان‌رشته‌ای است که در واقع طیف‌هایی از حوزه‌های دانشی مختلف در سه حوزه‌ی مطالعات فمینیستی، مطالعات علم و فناوری و مطالعات معرفت‌شناسی را گرد آورده است. پژوهش‌های صورت‌گرفته در این خصوص عمدتاً دو محور از سه محور فوق و بیشتر حوزه‌ی معرفت‌شناسی فمینیستی و تکنوفمینیسم را موردتوجه قرار داده است. جودی واکمن (Judy Wajcman) در کتاب *Feminism Confronts Technology* تکنولوژی را فی‌نفسه جنسیت‌زده دانسته و درصدد است تا نشان دهد که مصنوعات بر اساس روابط جنسیتی، معانی و هویت شکل می‌گیرند. وی در اثر دیگری به نام *TechnoFeminism* که ادامه‌ی اثر قبلی است، بیشتر تداوم و ناپیوستگی بین تأملات فمینیستی کنونی و پیشین در مورد علم و فناوری را برجسته می‌کند. پژوهش‌های بیشتری مانند "*Cyberfeminism: Connectivity, Critique and Creativity*", "*The Politics of Being a Woman Feminism, Media and 21st Century Popular Culture*" و "*Virtual Gender; Technology, Consumption and identity*" و ... نیز در مورد فمینیسم و فضای سایبر به نگارش درآمده است. در حوزه‌ی آثار عربی نیز پژوهش‌ها عمدتاً در مورد نقش شبکه‌های اجتماعی بر فعالیت‌ها و جنبش‌های

زنان متمرکز است. رساله‌هایی چون «الحركة النسوية العربية عبر شبكات التواصل الاجتماعي...» و «برامج المرأه في قناه الرساله الفضائية: دراسه تحليله» را می‌توان از این دست آثار به شمار آورد. روشن است که در این دست پژوهش‌ها ویژگی‌های معرفت‌شناسی فضای سایبر، به‌خصوص ویژگی دموکراتیزه‌بودن معرفت در این فضا و پیامدهای آن بر سایبرفمینیسم، چندان موردتوجه قرار نگرفته است. از این رو، پژوهش‌هایی از نوع پژوهش حاضر، مسئله‌ی تقریباً تازه‌ای در حوزه‌ی مطالعاتی علوم انسانی به شمار می‌آید.

فضای سایبر

«فضا» معادل انگلیسی (space) است. برخی «فضا» را معادل «مکان» می‌دانند، درحالی‌که در مباحث جغرافیای سیاسی، «فضا» شامل محیط انسانی با همه‌ی پدیده‌های مربوط به آن است، و «مکان» منحصر به بخشی از سکونتگاه انسانی است. از این رو، «مکان» در مفهوم جغرافیایی فارسی با واژه‌ی (place) مطابقت کامل ندارد، بلکه با واژه‌ی (habitat) مطابقت بیشتری دارد (شکوئی، ۱۳۸۲: ۱۸۱).

بنابراین، فضا هنگامی مجازی می‌شود که از کارکرد مفاهیمی چون (place)، (space) و (habitat) عبور کرده و تغییر ماهیت دهد. به عبارت دیگر، گستردگی فشرده‌شدن فضای ارتباطات و توسعه‌ی مفهوم «جهان‌شهر» (world cities) موجب توسعه‌ی بیشتر ایده‌ی تکنولوژی اطلاع‌رسانی و گسترش اندیشه‌ی مجازی‌شدن فضای واقعی گردیده است. بنابراین، دقت بیشتر در واژگان موردنظر نشان می‌دهد که با دو مفهوم کاملاً متمایز مواجه هستیم: یکی مفهوم (cyberspace) که در زبان فارسی واژه‌ی «فضای سایبر» معادل آن قرار گرفته است. این مفهوم مربوط به فضای حقیقی بوده و در واقع، مرتبط با ابزار و امکاناتی است که ما را در رسیدن به مفهوم دوم یعنی (virtual space)، به معنای «فضای مجازی» یاری می‌رساند. به عبارت دیگر، فضای سایبری ما را به فضایی غیرحقیقی، ولی دارنده‌ی واقعیت عملی هدایت می‌کند که از آن به فضای مجازی تعبیر می‌شود. بنابراین، مطالعه‌ی فضای سایبر مطالعه‌ای کاملاً فنی و مربوط به فضای حقیقی است که به‌طور تخصصی در علم ارتباطات موردبحث قرار می‌گیرد، درحالی‌که فضای مجازی به دلیل طرح چالش‌های نوین نسبت به واقعی‌بودن فضای حقیقی (سرزمین، مرز، حکومت و حاکمیت)، فقط در مباحث فلسفی ژئوپولیتیک و به‌صورت تخصصی موردبحث قرار می‌گیرد (مجتهدزاده، ۱۳۹۸: ۶۶-۶۹).

با وجود تفاوت دقیق بین دو مفهوم «فضای سایبر» و «فضای مجازی»، بسیاری این دو واژه را به یک معنا در نظر گرفته و در واقع، فضای مجازی را به همان معنای فضای سایبر که مربوط به فناوری اطلاعات و ارتباطات است و در علم ارتباطات موردبحث قرار می‌گیرد، در نظر گرفته‌اند. این مقاله با نگاه تسامحی و با به‌کارگیری هر دو واژه، آنها را در معنای فضای سایبر به کار برده است. بنابراین، فضای سایبر که گاه از آن با نام فضای مجازی یاد می‌شود، فضایی است که در راستای تعامل، ارتباط و اطلاع‌رسانی بین افراد از طریق به‌کارگیری شبکه‌ای از رایانه‌ها به وجود آمده است (Ploug 2009: 69-70).

سایبرفمینیسم

همگام با توسعه‌ی تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی، یکی از گروه‌هایی که بیشترین بهره را از این فضا برده است، فمینیست‌ها هستند. به عبارت دیگر، فمینیسم در فضای سایبر، یا به عبارتی سایبرفمینیسم (Cyberfeminism)، در تئوری و عمل به‌عنوان مهم‌ترین پاسخ فمینیستی به رابطه‌ی زن و ماشین در نظر گرفته می‌شود. این اصطلاح، ابتدا در اوایل دهه‌ی ۱۹۹۰، در میان گروهی متفاوت از نظریه‌پردازان، هنرمندان و علاقه‌مندان به علم و فناوری فمینیستی در

مکان‌های مختلف در سراسر جهان رایج شد. مجموعه‌ی هنری‌رسانه‌ای مستقر در استرالیا که به (Matrix VNS) معروف است، به‌عنوان یکی از اولین کسانی شناخته می‌شود که این اصطلاح را به کار برده است. جولیان پیرس (Julianne Pierce)، یکی از اعضای این گروه، در مورد ریشه‌ی آن می‌نویسد:

«هم‌زمان با شروع استفاده از مفهوم «سایبرفمینیسم»، استفاده از این واژه در سایر نقاط جهان نیز آغاز گردید. این شبیه یک الگوی رفتاری خودجوش بود که تقریباً در همان زمان به‌عنوان پاسخی برای ایده‌هایی همچون «سایبرپانک»، که در آن زمان محبوب بود، پدیدار شد. از آن زمان الگوهای رفتاری به‌سرعت گسترش یافته و مطمئناً ایده‌ای است که توسط بسیاری از زنانی که با تئوری و عمل تکنو درگیر هستند، پذیرفته شده است» (Pierce 1980).

به‌کارگیری این اصطلاح توسط گروه‌های مذکور تقریباً در همان زمانی بود که نظریه‌پرداز فرهنگی، سادی پلانت (Sadie Plant) در نوشته‌های خود در مورد تأثیر زنانه‌سازی فناوری این واژه را در انگلستان ابداع می‌کرد (Hawthorne and Klein 1999: 2). در سال ۱۹۹۴، پلانت این مفهوم را برای توصیف کار فمینیست‌های علاقه‌مند به نظریه‌پردازی، نقد و بهره‌برداری از اینترنت، فضای مجازی و به‌طور کلی فناوری‌های رسانه‌های جدید به کار برد (Consalvo 2003: 108-109).

دونا هاراوی (Donna Haraway) را نیز می‌توان از دیگر استفاده‌کنندگان اولیه‌ی این اصطلاح به شمار آورد. وی به‌عنوان مورخ علم و تئوریست پسامدرن فمینیست، هنگامی که یکی از اولین مقالات خود باعنوان «مانیفستی برای سایبورگ: علم، تکنولوژی و فمینیسم سوسیالیستی در اواخر قرن بیستم» را می‌نوشت، این اصطلاح را به کار برد. هاراوی با نگاهی خوش‌بینانه و حتی آرمانی در مورد پتانسیل ترکیب ماشین-انسان سخن گفته و آن را علامتی برای شرایط جدید در دنیای فناوری و همچنین «افسانه‌ی سیاسی کنایه‌آمیز» برای رهایی زنان و جهانی بدون جنسیت می‌داند (Haraway 1991: 8-9). این تأکید هاراوی بر ایجاد لذت از رهایی بین انسان و ماشین، سایبرفمینیسم را از سایر فمینیسم‌ها متمایز می‌کند، جایی که در آن فناوری به‌عنوان ابزاری برای آزادی زنان، متمایز از بدن درک می‌شود. در دنیای سایبرفمینیسم، فناوری هم وسیله و هم لذت رهایی است و نه صرفاً ابزاری تکنولوژیک (Haraway 1991: 8-9).

دموکراتیزه و عدم جنسیت‌زده‌بودن معرفت در فضای سایبر

یکی از ویژگی‌های مهم معرفتی که برای فضای سایبر در نظر گرفته می‌شود، دموکراتیزه‌بودن معرفت در این فضا است. دموکراتیزه‌بودن معرفت در فضای مجازی، به‌خصوص از بعد مباحث سایبرفمینیستی، از دو بعد قابل‌بحث است. بعد اول، دموکراتیزه‌بودن فی‌نفسه‌ی اطلاعات و معرفت در فضای سایبر را موردتوجه قرار داده و بعد دوم، مسائل مرتبط به فضای سایبر از جمله دموکراسی در دسترسی به فضای سایبر و اطلاعات موجود در آن یا دموکراسی در فعالیت در فضای اطلاعاتی و ... را موردبحث قرار می‌دهد. در این قسمت به بیان این دو بعد پرداخته می‌شود:

دموکراتیزه‌بودن فی‌نفسه اطلاعات و معرفت

از منظر فمینیستی برای دستیابی به اهداف این جریان دو کار عمده باید صورت گیرد: یکی نقد و بازخوانی قوانین تثبیت‌شده، به‌ویژه در رابطه با ستم بر زنان، و دیگری ارائه‌ی موضع نظری جایگزین؛ جایگزین‌هایی که بتواند امید آینده‌ی

بهتر را برای همه، نه فقط زنان، ارائه دهد.

فمینیست‌ها با تأکید بر ایجاد دانش و معرفت از طریق تجربیات زیسته‌ی زنان بر این باور هستند که ساختارهای قدرت نقش بزرگی در ایجاد و پذیرش دانش و معرفت داشته و از این‌رو نیازمند تحلیل دقیق‌تری درباره‌ی آنچه در حال حاضر در رویکردهای سیستم‌های اطلاعاتی وجود دارد، هستند؛ چراکه در واقع، اگر فرایندهای ظریفی که توسط آن ظلم و ستم حفظ می‌شود، به درستی درک نشود، ممکن است ظلم علیه زنان نه تنها از بین نرود، بلکه بیشتر گردد. طبق این رویکرد برخی از فمینیست‌ها و همچنین برخی از طرفداران مسائل زنان معتقدند معرفت در فضای سایبر کاملاً جنسیت‌زده و از نوع معرفت مردانه است. به باور ایشان، یک اشتباه ذاتی در این ایده وجود دارد که یک پلتفرم دیجیتال متعلق به مرد، می‌تواند فضای معرفتی مناسبی برای زنان فراهم آورد. آدر لرد (Audre Lorde) در این رابطه اظهار می‌کند:

«بازار ارباب هرگز خانه‌ی ارباب را از بین نمی‌برد».

لرد در جملات بعدی چنین ادامه می‌دهد:

«بازارهای ارباب ممکن است به ما اجازه دهند که موقتاً او را در بازی خودش شکست دهیم، اما هرگز ما را قادر به ایجاد تغییر واقعی نمی‌کند و این واقعیت فقط آن دسته از زنانی که هنوز خانه‌ی ارباب را تنها منبع حمایت خود می‌دانند، تهدید می‌کند (Lorde 2007: 112).

به پیشنهاد وی مسائل سایبری بسیار پیچیده است و اگرچه سلسله‌مراتب آفلاین توسط فضای مجازی زیرورو، اما در این فضا مجدد بازسازی می‌شود. براندازی سلسله‌مراتب به معنای عاری‌بودن فضای سایبر از سلسله‌مراتب نیست، بلکه ایجاد سلسله‌مراتبی جدید و متفاوت است (Lorde 2007: 83). رید (Reid) نیز با استدلال از منظر روان‌شناسی اجتماعی و مطالعه‌ی گروه‌های خبری و دیگر جوامع آنلاین تحت‌وب، نتیجه می‌گیرد که اشتباه است که فکر کنیم اینترنت ذاتاً یک نهاد دموکراتیک است یا لزوماً منجر به افزایش آزادی‌های شخصی و افزایش درک بین مردم می‌شود. این فناوری به کسانی [عمدتاً مردان] که دارای بهترین تجهیزات یا قابلیت‌های فنی هستند، اجازه می‌دهد ادعا کنند که اطلاعات آنها نیز ذاتاً بهتر است. این یعنی ایجاد سلسله‌مراتب اجتماعی که می‌تواند به اندازه‌ی برخی از سلسله‌مراتب‌های جهان فیزیکی محدودکننده و سرکوب‌کننده باشد (Reid 1998: 33).

بنابراین، باور به مردانه‌بودن معرفت در فضای سایبر سؤالاتی را در ذهن فعالان فمینیستی و به عبارتی فمینیست‌های سایبری ایجاد نموده است. اینکه آیا در پشت زندگی سایبری، که در ظاهر بهشت فمینیست‌هاست، هیچ نوع ایدئولوژی نهفته نیست؟ آیا این نگرانی وجود ندارد که در آنچه به عنوان بهشت مجازی تکنیکی هزاره‌ی جدید خوانده می‌شود، به همان اندازه نفرت از زن همانند زندگی واقعی وجود داشته باشد؟ آیا اطلاعات سایبری که در قالب تئوری و عملکردهای فرهنگ سایبری یا زندگی مجازی مورد استفاده قرار می‌گیرد، می‌تواند به سایبرفمینیسمی منجر شود که به روش خود آینده‌ی فمینیستی را ممکن می‌سازد؟ آیا افزایش تعداد فمینیست‌ها به عنوان تولیدکنندگان چندرسانه‌ای و آنلاین، مصرف‌کنندگان، ناظران و نظریه‌پردازان، فضای سایبری را به ابزار قدرتمندی که جهت بهبود سلامتی و خوشبختی روانی، فیزیولوژی، اقتصادی و اجتماعی زنان خدمت خواهد کرد، تبدیل می‌کند؟ به‌طور خلاصه، آیا تئوری و عملکرد فناوری اطلاعات در آزادی زنان نقش دارد؟ یا به تعبیر جدلی، جمله‌ی معروف دونا هاروی از مانیفست سایبورگ، باورپذیر است: «اگر من به جای یک الهه‌ی سایبورگ باشم، پدرسالاری از بین می‌رود؟» (Haraway 1991: 181).

باوجوداین، نگاه مثبت‌تری نیز نسبت به معرفت‌شناسی فضای سایبر و دموکراتیزه‌بودن معرفت در این فضا وجود دارد. این نظریه که طرفداران برجسته‌ای در میان خود دارد، در تبیین رویکرد خود بر نظریه‌ی موضع تأکید نموده است. این نظریه نشان می‌دهد که چگونه می‌توان از دیدگاه گروه‌های تحت‌سلطه، در بیان اراده‌شان نسبت به رهایی، برای گشودن شکل‌های جدید دانش استفاده کرد. هاراوی و هاردینگ (Harding) استدلال می‌کنند که یک دیدگاه برگرفته از زندگی زنان و تعهد به ارزش‌های رهایی‌بخش برای زنان منجر به دانش بیشتر می‌شود.

در اینجا دونا هاراوی، از ایده‌پردازان برجسته‌ی فمینیسم‌سایبر و طراح سایبورگ، از ادبیات به‌کاررفته در مورد علم و جنسیت اوایل دهه‌ی ۱۹۸۰ استفاده می‌برد. آن زمان اندیشمندان فمینیست، انقلاب علمی را مجدداً بررسی کرده و استدلال کردند که علم بر اساس ایدئولوژی مردانه تسلط و بهره‌برداری از زمین، که به‌نوبه‌ی خود بر استفاده از تصاویر جنسیتی برای مفهوم‌سازی طبیعت متکی است، پدید آمده است. استعاره‌های تجاوز و شکنجه در نوشته‌های فرانسیس بیکن (Francis Bacon) و دیگر پدران علم مدرن نیز این نکته را نشان می‌دهد. در طول قرن‌های پانزدهم تا هفدهم در اروپا، هم طبیعت و هم تحقیقات علمی به روش‌هایی بر اساس روابط خشونت‌آمیز و زن‌ستیزانه‌ی مردان با زنان مفهوم‌سازی شدند و این الگوسازی به نمادگرایی جنسیتی متمایز جهان‌بینی علمی بعدی کمک کرد. ازاین‌رو، در شکل‌گیری علم مدرن غربی، تداعی فرهنگی طبیعت با زنانگی منفعل و عینیت‌یافته و فرهنگ با مردانگی فعال و عینی بود. فرهنگ در مقابل طبیعت، ذهن در مقابل بدن، عقل در مقابل احساس، عینیت در برابر ذهنیت، قلمرو عمومی در مقابل قلمرو خصوصی. در هر یک از دوگانه‌های فوق، اولی بر دومی تسلط داشته و دومی در هر مورد به‌طور سیستماتیک با امر زنانه مرتبط است. این استعاره‌های جنسیتی دوگانه پایه و اساس تفکر علمی ظاهراً بی‌طرف از ارزش بوده است (Halberstam and Livingston 1995: 19).

هاراوی این دوگانه‌گرایی‌ها را از طریق استعاره‌ی زن-مرد (Male-Female)، که از نویسنده‌ی علمی‌تخیلی، جونا راس (Joanna Russ)، الهام گرفته است، به چالش می‌کشد (Haraway 1990: 150). براین‌اساس به‌کارگیری استعاره‌ی «زن-مرد» نویدبخش روش جدیدی برای درگیرشدن در علم و از طریق علم را می‌دهد؛ درحالی‌که دانشمند «[صرفاً] مرد» دارای احساسی قوی و محدود به خود است، خودی که به‌عنوان امری جهانی و فاقدفرهنگ تلقی می‌شود. استعاره‌ی «زن-مرد» هویت‌های ترکیبی را وارد علم می‌کند که روایت مردانه به دنبال پاک‌سازی و محو آنها بود.

البته لازم به ذکر است که هاراوی ضدعلم نیست، بلکه درک او از شیوه‌هایی که جنس و جنسیت خود را در علوم زیستی تعریف و تشکیل می‌دهند، او را به ساختن علمی قوی‌تر وادار می‌کند. او با تلاش‌های فمینیستی برای توسعه‌ی علمی جانشین و مبتنی بر «نظریه‌ی موضع» (standpoint theory) -یعنی معرفت‌شناسی‌های فمینیستی که «شیوه‌های شناخت» زنان را بالاتر از دیگران برتری می‌دهد^۱- موافق است (Haraway 1988: 575-599). ایده‌ی کلیدی در اینجا این است که دانش تولیدشده از دیدگاه یا تجربه‌ی زنان از نظر شکل و همچنین محتوا متمایز است و باید پایه و اساس علمی جامع‌تر و واقعی‌تر باشد. گزاره‌ی هاراوی مفهوم «دانش‌های موقعیتی» (situated knowledges) است که از هرگونه ایده‌ی ذات‌گرایانه از دیدگاه جهانی زنان اجتناب می‌کند. در عوض، او خواستار علمی فمینیستی است که اقتضای خود را بپذیرد و بنیان‌های مستقر را درست همان‌طور که ممکن است، برای سایر ادعاهای معرفت به رسمیت بشناسد (Haraway 1988: 575-599).

بنابراین، با طرح نظریه‌ی موضع، فمینیست‌های سایبری چارچوب پوزیتیویستی علوم را به چالش نکشیده یا دوباره ابداع

نمی‌کنند، بلکه به دنبال بهبود استانداردها در چارچوب سنتی آن هستند. اینان پیشنهاد می‌کنند که دانش لزوماً باید «موقعیت اجتماعی» و دیدگاهی داشته باشد و استدلال می‌کنند که برخی موقعیت‌های اجتماعی به سوژه دسترسی متمایزی به حقیقت می‌دهد. بنابراین، نظریه‌ی موضع، کنش و تحول فردی و ساختاری را به‌عنوان پایه‌های نظری و عمل فمینیستی مورد بحث قرار می‌دهد. مسئله‌ی کنش دگرگون‌کننده با مسئله‌ی عاملیت تلاقی می‌کند. در واقع، فمینیست‌ها از شناسایی فقدان عاملیت زنان و ساخت آن‌ها به‌عنوان قربانیان مردسالاری شروع می‌کنند، که به موجب آن هدف، تبدیل زنان به خودتعیین‌کننده‌هایی است که در جهان بر اساس شرایط خود عمل می‌کنند. سایبرفمینیسم همچنین تلاش می‌کند با پیشنهاد امکان هویت‌ها و سوژکتیویته‌های موقعیت‌یافته، ترکیبی و محلی، فراتر از یک مدل دوگانگی عاملیت حرکت کند (Haraway 1991: 159).

دموکراتیزه‌بودن امکانات و حضور در بهره‌وری از معرفت در فضای سایبر

در خصوص مسائل و امکانات مرتبط با بهره‌وری از معرفت در فضای سایبر، علی‌رغم تعداد قابل‌توجهی از تحقیقات که تفاوت‌های جنسیتی را در ارتباطات رودرو و به‌صورت حضوری نشان می‌دهند (Coates 2004)، اخیراً مسأله‌ی تفاوت‌های جنسیتی در فناوری ارتباطات مورد توجه قرار گرفته است. این تأخیر تا حد زیادی از فضای خوش‌بینی عمومی که نسبت به فناوری جدید شکل گرفته، نشأت می‌گیرد؛ به‌ویژه این باور که ارتباطات اینترنتی ذاتاً دموکراتیک‌تر از سایر رسانه‌های ارتباطی است. برای روشن شدن مسئله توجه به دو نکته ضروری است:

ویژگی‌های دموکراتیک‌کننده‌ی ارتباطات سایبری

تعدادی از ویژگی‌های خاص فضای سایبر توسط محققان و کاربران برای تسهیل ارتباطاتی که ماهیت دموکراتیک دارد، ادعا شده است. اولین مورد از این ویژگی‌ها دسترسی است. براین اساس، تعداد فزاینده‌ای از افراد می‌توانند با هزینه‌ی کم یا بدون هزینه به شبکه‌های رایانه‌ای دسترسی پیدا کنند. این امکان به‌نوبه‌ی خود مزایای گوناگونی از جمله دسترسی گسترده به اطلاعات را در اختیار مخاطبان قرار می‌دهد. با توجه به این ویژگی، زنان و در میان آنان فمینیست‌های سایبری از این دسترسی بهره‌برده و برای بیان دیدگاه‌های خود، از تعامل و گفت‌وگو برای افزایش آگاهی استفاده می‌کنند. به گفته‌ی کندی (Kennedy)، این حضورهای آنلاین فمینیستی جایگاه جدید و ارزشمندی برای آگاهی مجازی، شبکه‌سازی و ایجاد جامعه‌ی فمینیستی است که با واکنش‌های شدید ضدفمینیستی، احساسات ضدزن و صحبت در مورد مرده‌بودن فمینیسم مخالفت می‌کند (Kennedy 2007: 7). بنابراین، دسترسی یکسان به فناوری ارتباطات به‌طور قابل‌توجهی در گسترش عاملیت و کنش فمینیستی در اینترنت درک می‌شود. بدین‌سان، اینترنت زنان را قادر می‌سازد تا از شکاف خصوصی‌عمومی عبور کرده، با زنان سراسر جهان ارتباط برقرار کنند و با آن‌ها شبکه‌سازی کنند و حداقل در یک مفهوم نظری، فضاهایی را ایجاد می‌کند که هر کس بتواند صدایی در آن داشته باشد.

دومین ویژگی بالقوه‌ی دموکراتیک‌کننده‌ی ارتباطات سایبری، بافت‌زدایی اجتماعی آن است (Kiesler et al. 1984: 1123-1131). با توجه به حضور گسترده‌ی کاربران زن در اینترنت و ویژگی بافت‌زدایی اجتماعی این نوع ارتباطات، این مسأله مورد بحث قرار می‌گیرد که آیا واقعیت مجازی می‌تواند افراد متقابل را از مرزهای سنتی جنسیتی‌شان رها کند؟! با توجه به تفاوت‌های جنسیتی در ارتباطات به‌واسطه‌ی فناوری در مقایسه با ارتباطات حضوری و آفلاین سه فرضیه وجود دارد: اولین فرضیه برابری است؛ (همان‌طور که قبلاً اشاره شد) این فرضیه بیان می‌کند تفاوت‌های جنسیتی در فضای

سایبر ناپدید می‌شود، زیرا ماهیت ناشناس اینترنت منجر به نمایش رفتار غیرقابل‌مهار و کلیشه‌ای جنسی کمتر می‌شود (Kiesler et al. 1984: 1123-1131). از آنجایی که جنسیت فرد نسبتاً کمتر در معرض دید قرار می‌گیرد، نیازی به انطباق با هنجارهای کلیشه‌ای وجود ندارد. این دیدگاه با تعمیم از ویژگی‌های یک فناوری به اثرات اجتماعی آن - الگویی که به نام «جبر فناوری» (technological determinism) (Markus 1994: 121) شناخته می‌شود - این واقعیت را که توسعه و استفاده از هر فناوری خود در یک زمینه‌ی اجتماعی تعبیه شده است و توسط آن زمینه شکل می‌گیرد، نادیده می‌گیرد. فرضیه‌ی دوم، مبتنی بر مدل SIDE (social identity model of deindividuation effects)، مدل هویت اجتماعی اثرات فردیت‌زدایی است (Postmes et al. 1998: 689-715؛ Lea and Spears 1991: 283-301) و مخالف فرضیه‌ی فوق را استدلال می‌کند؛ یعنی در نتیجه‌ی ناشناس‌بودن، به جای شخصی‌سازی اطلاعات بر مقوله‌های اجتماعی تأکید می‌شود و در نتیجه هنجارها و کلیشه‌های اجتماعی بیشتر برجسته می‌شوند، که این امر منجر به تفاوت‌های جنسیتی بزرگتر در ارتباطات فناوری می‌شود. علاوه‌براین، ناشناس‌بودن امکان تمایز بین افراد را کاهش می‌دهد، اما نه بین گروه‌های اجتماعی، مانند مردان و زنان.

فرضیه‌ی سوم نیز مبتنی بر رویکرد «جنسیت در بافت» (gender-in-context approach) است (Deaux and Major 1987: 369-389; LaFrance and Hecht 2000: 97-118) و مستلزم آن است که تفاوت‌های جنسیتی بسیار متغیر است و به ماهیت زمینه بستگی دارد. برخی زمینه‌ها رفتارهای کلیشه‌ای جنسی را برمی‌انگیزد، درحالی‌که سایر زمینه‌ها رفتارهای مشابهی را از مردان و زنان می‌طلبد.

برخی از نویسندگان فمینیست، از جمله دونا هاراوی (Haraway 1988: 575-599) با مخالفت آشکار با فرضیه‌ی دوم، بر این عقیده هستند که نابرابری‌های جنسیتی در اینترنت از بین می‌رود، زیرا فرض بر این است که ارتباطات مبتنی بر رایانه فاقد هر گونه ارجاع به نشانه‌هایی است که افراد را به دسته‌ی اجتماعی‌ای که به آن تعلق دارند، پیوند می‌دهد.^۲ بنابراین، تعاملات و گفتمان‌های مجازی تحت‌تأثیر انتظارات کلیشه‌های جنسیتی براساس ظاهر بیرونی یا نشانه‌های فیزیکی قرار نمی‌گیرند. مردان و زنان از موقعیت و فرصت‌های برابر در اینترنت برخوردار خواهند بود و ارتباطات عاری از کلیشه‌های جنسیتی خواهند داشت. گاهی اوقات از این ایده به‌عنوان فرضیه‌ی برابری (the equalization hypothesis) یاد می‌شود (Postmes and Spears 2002: 1075-1081).

هاراوی با طرح سایبورگ، آن را به‌عنوان مفهومی بالقوه آزادی‌بخش تحسین می‌کند، مفهومی که می‌تواند با منسوخ‌کردن جنسیت‌ها، زنان را از نابرابری‌شان در دوران مردسالاری رها کند. او توضیح می‌دهد که وقتی تفاوت جنسیتی دیگر یک مسئله نیست، آن‌گاه برابری ممکن می‌شود (Wolmark 2011: 1). ژان بودریار (Jean Baudrillard) نیز مشخصه‌ی فروپاشی مرزهای روشن بین انسان‌ها و ماشین‌ها را به‌عنوان بخشی از همان حرکت پست‌مدرن به سمت عدم‌قطعیت می‌بیند که مشخصه‌ی فروپاشی تفاوت بین جنسیت‌هاست (Baudrillard 1996: 16).

تأکید هاراوی بر زنانگی و مردانگی، طبیعت و فرهنگ، به‌عنوان مفاهیمی ذاتاً دارای رابطه و بسیار زمینه‌ساز، نه جدید است و نه منحصر به پسا ساختارگرایی، بلکه بازتاب روشی است که جنسیت در دو دهه‌ی گذشته در نظریه‌ی فمینیستی تئوریزه شده است. با این حال، چیزی که به‌ویژه برای فمینیسم ارزشمند است، شیوه‌ای است که هاراوی روش ساختار شکنی بی‌امان خود را در عملکرد «طبیعی» به‌عنوان حوزه‌ای از عملکرد فرهنگی بنیادی به کار می‌برد. پس برای فمینیست‌ها، فروپاشی این دوتایی‌های سرکوبگر طبیعت/جامعه، انسان/ماشین، سوژه/ابژه، ماشین/ارگانسیم، استعاره/ماده رهایی‌بخش

است. با ظهور فناوری سایبری، زنان این قدرت را به دست می‌آورند که از بدن بیولوژیکی فراتر رفته و خود را خارج از مقوله‌های تاریخی زن، دیگر، شیء بازتعریف کنند. قوانین طبیعت و زیست‌شناسی، به‌عنوان مبنای تفاوت و نابرابری جنسیتی، سرانجام اقتدار خود را از دست داده‌اند (Haraway 1991: 575-599).

در نگاه نخست به نظر می‌رسد شواهد تجربی به نفع این دیدگاه آرمان‌شهری باشد. باین‌حال شواهد بیشتری وجود دارد که دیدگاه کمتر خوش‌بینانه را نشان می‌دهد. اول از همه، همان‌طور که برخی از محققان معتقد هستند به نظر نمی‌رسد که اینترنت مکانی چندان ناشناس باشد، به این معنا که تعامل‌کنندگان واقعاً بتوانند جنسیت خود را نادیده بگیرند یا پنهان کنند. بدین معنا که در شبکه‌های اجتماعی و فضای سایبر، کاربران اینترنت نام و یا تصویری از خود را ارائه می‌کنند، و حتی اگر نام یا چهره‌ای در دسترس نباشد، جنسیت فرد را می‌توان با نشانه‌های دیگری مانند سبک زبانی استنباط کرد. دوم، به نظر می‌رسد که اینترنت فضایی کاملاً عاری از آزار و تبعیض جنسی نباشد.

بنابراین، در خصوص گمنامی و ناشناس‌بودن جنسیت در این فضا و تأثیر آن بر برابری جنسیتی، برخلاف خوش‌بینی برخی، سلف و مایر (Selfe and Meyer 1991: 170-192) در یک بررسی دریافته‌اند که مردان و شرکت‌کنندگان با شرکت‌کنندگان مرد در گروه بر تعامل، هم در شرایط عادی و هم در شرایط گمنامی، غالب بوده‌اند. همچنین، استفاده از تاکتیک‌های تهاجمی توسط مردان را در بحث‌های آنلاین گزارش می‌کند که گاهی به صراحت شرکت‌کنندگان زن را هدف قرار می‌دهد.

از این‌رو، گاجالا (Gajjala) پیشنهاد می‌کند که فضاهای آنلاین در واقع، ذاتاً برای زنان آزادکننده نبوده و مقدم بر مجموعه‌ای از نگاه‌های جنسیتی است که انواع محدودیت‌های احتمالی را در زمینه‌ی عاملیت و بیان آزاد برای زنان به‌صورت آنلاین ترسیم می‌کند. این محدودیت‌های فراوان عبارتند از: نظارت هم توسط شرکت‌ها و هم سایر کاربران آنلاین، جنسی‌شدن بالقوه، خطرات حریم خصوصی، نگرانی‌های مربوط به خودافشایی آنلاین، تهدیدهای متفرقه علیه امنیت شخصی و مزاحمت سایبری و آزار جنسیتی سایبری (Gajjala 2000: 125).

تحقیقات صورت‌گرفته در این زمینه نیز ادعای فوق را مورد تأیید قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، علی‌رغم ادعاهای برخی از سایبرفمینیست‌ها مبنی بر اینکه فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات نشانه‌های اجتماعی را فیلتر می‌کند و بنابراین، از نظر جنسیتی خنثی است، تحقیقات صورت‌گرفته از سوی برخی از اندیشمندان نشان داده است که جنسیت از نظر اجتماعی در فضای سایبر و به صورت آنلاین مهم است. به‌عنوان نمونه، هرینگ (Herring 1994) تفاوت‌های سیستماتیک را در الگوهای مشارکت و سبک‌های گفتمانی مردان و زنان در فناوری ارتباطات و اطلاعات به دست آورده است.

یافته‌های هرینگ از جهات بسیاری مشابه تحقیقات گفتمان جنسیتی در زمینه‌های چهره‌به‌چهره و رودرو است (Coates 2004: 85-110). به این معنا که مردان تمایل دارند از نظر میزان و نحوه‌ی برقراری ارتباط، با استفاده از صحبت‌های تقابلی و خودتبلیغی تسلط داشته باشند. این الگوها یک سلسله‌مراتب قدرت جنسیتی آشنا را به نمایش می‌گذارند؛ اینکه مردان در جایگاه غالب و زنان در جایگاه فرودست قرار دارند. براین‌اساس، اگر به نظر می‌رسد که زن در فضای سایبر بر فضا مسلط است و در مرکز توجه قرار دارد، به‌عنوان یک موضوع میل جنسی است، نه به‌عنوان یک فرد دارای برابری فکری. بنابراین، این تعامل، نقش جنسیتی سنتی (غربی) زن را به‌عنوان ابژه‌ی جنسی بازتولید می‌کند، نه اینکه نقش‌های جنسیتی را حذف یا برابر کند. بنابراین، همان‌طور که گفته شد، جایگاه برتر مردان و وضعیت فرودست زنان در اینترنت بیش از آنکه حاصل فناوری ارتباطات باشد، به الگوهای قبلی سلسله‌مراتبی و سلطه‌ی مردان در جامعه برمی‌گردد.

کروکو و دیگران (Crocco et al. 2008: 19-36) استدلال می‌کنند که حرکت به سمت محاسبات مبتنی بر وب تأثیر برابری بر استفاده از فناوری جنسیتی داشته است. به باور ایشان، اگر برابری به‌عنوان دسترسی اصولی برابر تعریف شود، در کشوری مانند ایالات متحده، زنان به مردان رسیده‌اند. در همان زمان، وب به‌طور فزاینده‌ای براساس جنسیت تخصصی می‌شود. اگرچه بسیاری از موارد فضای سایبر تحت تسلط مردان هستند، زنان امروزه نسبت به گذشته انتخاب‌های بیشتری دارند و این نشان از گسترش مشارکت زنان به لحاظ کمی دارد.

با این حال و به‌رغم شواهد موجود در تأیید جنسیت‌زده‌بودن فضای سایبری، برخی بر این باورند که اگرچه فضای سایبر و اینترنت صلاحیت جهانی عاری از کلیشه‌ها و تعصبات را ندارد، اما ارتباطات به‌واسطه‌ی فناوری در برخی جنبه‌های مهم، با ارتباطات حضوری متفاوت است (Baym 2006: 35-55). به‌طوری‌که ممکن است پیامدهایی برای شیوه‌ای که در آن تفاوت‌های جنسیتی خود را نشان می‌دهند، داشته باشد. یکی از ویژگی‌های ارتباطات به‌واسطه‌ی فناوری، که دارای پیامدهای قابل توجهی است، عدم وجود نشانه‌های بصری در بسیاری از اشکال ارتباطات اینترنتی است. این ویژگی اولاً منجر به ناشناس‌بودن نسبی می‌شود و ثانیاً دلالت بر عدم وجود نشانه‌های غیرکلامی ارتباط دارد (Bargh and McKenna 2004: 580). این ویژگی نه تنها ممکن است پیامدهایی برای کیفیت، تأثیرات و به‌طور کلی تر ماهیت گفت‌وگو و تعاملات اجتماعی داشته باشد، بلکه فرض بر این است که بر اندازه‌ی تفاوت‌های جنسیتی در هر دو شیوه‌ی ارتباط تأثیر می‌گذارد. علاوه بر دو ویژگی دسترسی و بافت‌زدایی اجتماعی، سومین ویژگی دموکراتیک‌کننده‌ی ارتباطات در فضای سایبر این است که ارتباطات فناوری فاقد مجموعه‌ای از قراردادهای موردتوافق و تثبیت‌شده است (Kiesler et al. 1984: 1123-1131). این ویژگی سبب می‌گردد تا کاربران کمتر موردکنترل قرار گرفته و مهار شوند. این ویژگی اگرچه از یک سو می‌تواند منجر به رفتارهای ظالمانه و از سوی دیگر سبب بازبودن بیشتر این فضا گردد، سبب گردیده تا نظریه‌پردازانی مانند لندو در «فرامتن: همگرایی نظریه و فناوری انتقادی معاصر» (Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology) فناوری ارتباطات و اطلاعات را به‌عنوان هم‌زمان «آناشیک» (anarchic) و «دموکراتیک» (democratic) با پتانسیل کمک به تجزیه‌ی الگوهای سلسله‌مراتبی سنتی ارتباط توصیف کنند.

اما باید در نظر داشت که یکی از بزرگترین تصورات نادرست این است که تصور شود هدفی مطلق در گزارش‌دادن اطلاعات وجود دارد. در عصر رسانه عمده‌تأ باور بر این است که کانال‌های توزیع اطلاعات متعدد و بی‌نهایت، محیط رسانه‌ای باز و حتی دموکراتیکی ایجاد کرده‌اند، اما باید توجه داشت که این سیستم جدید همچون تمام سیستم‌های قبلی ساختارهای فرصت بسیاری را خلق می‌کنند که می‌تواند به شکلی برای یک عده مزیت باشد. به عبارت دیگر، اگرچه قرارداد مشخصی در ارتباطات و اطلاعات فناوری وجود ندارد، اما این موتورهای فرد را به‌طور مستقیم از ورود به وبگاهی منع نکرده، بلکه با عدم‌ارائه‌ی برخی از وبگاه‌ها در نتایج جست‌وجو یا حتی ارائه‌ی آنان با رتبه‌ی پایین عملاً فرد را از این وبگاه‌ها دور و به وبگاه‌های دیگر سوق می‌دهند. از این‌رو، حجم عظیم اطلاعات موجود در فضا، امر تشخیص اطلاعات معتبر از اطلاعات نامعتبر را امری دشوار می‌سازد. کاربران نیز بر اساس اعتماد به این موتورهای در خصوص بی‌طرفی، جامعیت و غیره، آن را انتخاب می‌نمایند. همین موضوع قدرت نرم فزاینده‌ای برای گردانندگان فضای مجازی و موتورهای جست‌وجو ایجاد می‌کند؛ چراکه آنان قدرت خطادهی در زمینه‌های مختلف به کاربران را دارند و می‌توانند فضای مجازی را، علی‌رغم ویژگی‌های ذاتاً آزادانه‌ی این فضا، به سمت گفت‌وگوهای موردنظر خود پیش ببرند.

در این میان شرکت‌های خصوصی از برتری ویژه‌ای نسبت به بخش دولتی در ساخت امپراتوری‌های مجازی برخوردار

هستند؛ چراکه بخش دولتی را می‌توان به راحتی متهم به برتری طلبی و جانب‌داری نمود، درحالی‌که بخش خصوصی حداقل در ظاهر فاقد گرایش ایدئولوژیک است و به جای انتقال ارزش‌های فرهنگی و سیاسی، سود اقتصادی را دنبال می‌کند. به‌طورمثال، امپراتوری‌های سایبری مانند گوگل، فیس‌بوک، توئیتر و یاهو اگرچه متعلق به بخش خصوصی کشور آمریکا هستند، اما در واقع در انتقال ارزش‌های بنیادین فرهنگ غربی چون لیبرالیسم، آزادی، دموکراسی، فردگرایی، حقوق بشر و ... نقش چشمگیری دارند؛ به‌طوری‌که این ارزش‌ها تبدیل به ارزش‌های همگانی و جهانی گردیده است.

مؤلفه‌های گفتمان دموکراتیک در فضای سایبر

بر اساس سه ویژگی مذکور که سبب ایجاد یک ارتباط دموکراتیک در فضای سایبر می‌گردد، هنگامی که یک گفتمان در فضای سایبر طرح می‌گردد، علاوه بر ویژگی‌های مقدماتی فوق، باید از پاره‌ای مؤلفه‌ها برخوردار باشد، تا گفتمانی واقعاً دموکراتیک شکل گیرد. براین اساس فعالیت‌های سایبرفمینیستی، به‌ویژه گفتمان فمینیستی، در این فضا هنگامی دموکراتیک است که مؤلفه‌های ارائه‌شده توسط هابرماس رعایت گردد.

مفهوم دموکراسی در حوزه فناوری ارتباطات و فضای سایبر دارای دو مؤلفه‌ی اساسی است: دسترسی به وسایل ارتباطی و حق برقراری ارتباط به‌طور مساوی و فارغ از محدودیت‌های وضعی. این مؤلفه‌ها در «قواعد عقل» (rules of reason)، اثر فیلسوف آلمانی، هابرماس، به‌عنوان معیارهایی به شمار آمده که باید رعایت شوند تا یک گفتمان واقعاً دموکراتیک باشد:

۱. هر موضوعی که صلاحیت گفتار و عمل را داشته باشد، مجاز به شرکت در یک گفتمان است؛

۲. هر کس مجاز است:

الف: هر ادعایی را زیر سؤال ببرد؛

ب: هر ادعایی را وارد گفتمان کند؛

ج: نگرش‌ها، خواسته‌ها و نیازهای خود را بیان کند؛

۳. هیچ گوینده‌ای را نمی‌توان با اجبار داخلی یا خارجی از اعمال حقوق خود، به‌نحوی که در بندهای (الف) و (ب) ذکر شد، منع کرد.

در خصوص مؤلفه‌ی اول، اگرچه فمینیسم سایبری توانسته ورود قابل توجهی در گفتمان‌های سایبرفمینیستی در فضای سایبر داشته باشد، اما قابل توجه است که این ورود براساس کار دانشمندان منتقدی مانند هاروی پایه‌گذاری شده است؛ گفتمان‌هایی که اغلب موضوعی غربی به شمار می‌آیند. براین اساس زنانی که با این الگو مطابقت ندارند، به‌طور ضمنی فرصت مشارکت در مقاومت سازمان‌یافته‌ی سایبری فمینیستی را ندارند (Gajjala 2000: 121). گاجالا فمینیسم سایبری را به دلیل چارچوب‌بندی ساختارهایی مانند «جهان سوم»، «هویت و مدنیت» و «آداب معاشرت» در اصطلاح بورژوازی غربی و شهری و بی‌توجهی به تطبیق روایت‌های فضای مجازی سایبری دیگر موردنقد قرار می‌دهد (Gajjala 2000: 121). بنابراین، فضاهای سایبرفمینیستی گفتمان‌های استعماری و روایات پیشرفتی را گسترش می‌دهد که براساس آن، جهان سوم را صرفاً مصرف‌کننده‌ی محصولات فناوری جهان اول در نظر می‌گیرند.

با توجه به مؤلفه‌ی دوم و به لحاظ معرفت‌شناختی، تحقیقات فمینیستی به‌طور سنتی در سنت‌های گنجانده شده است. رویکردی ارزش‌محور که براساس آن، به مسائل اجتماعی مانند قدرت، فرهنگ و عامل انسانی می‌پردازد (McCotter 2001: 6). تحقیقات‌هایی بخش بر هژمونی یا رهبری پایدار گروه‌های مسلط بر گروه‌های تابع تمرکز نموده و بر روابط

قدرت، بحث در مورد موضوعیت و عاملیت و اختیار و راه‌های بالقوه برای مقاومت و اعتراض به این تفاوت‌های قدرت متمرکز می‌نماید. فمینیست‌ها با انتقال فعالیت‌های خود از دنیای واقعی به دنیای مجازی با حمایت از یک فرایند بازتابی و درون‌گرانه بر موضوعاتی تمرکز می‌کنند که عمدتاً زنان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد (McCotter 2001: 6). بنابراین، در گفتمان‌های آنلاین، فمینیست‌های سایبری خطر آنلاین را از منظری که واقعیت هژمونی آنلاین - یعنی مردسالاری آنلاین - را مورد توجه قرار داده و در صورت امکان دیدگاهی را که مطابق با منافع زنان مورد مطالعه باشد، اتخاذ می‌کنند. بر این اساس، طبق گفته‌ی هرینگ، دو جبهه‌ی مخالف از فمینیست‌های سایبری در گفتمان سایبری قابل‌شناسایی است: فمینیست‌های سایبری رادیکال (radical cyberfeminists) و فمینیست‌های سایبری لیبرال (liberal cyberfeminists). فمینیست‌های لیبرال، که عمدتاً تحت‌تأثیر مفاهیم پست‌مدرنی سیالیت جنسیتی قرار دارند، فضای مجازی را به‌عنوان یک عامل رهایی‌بخش عاری از دوگانگی‌های سنتی جنسی/جنسیتی می‌دانند. در مقابل، سایبرفمینیست رادیکال بر چارچوبی بنا شده است که واقعیت آزار و اذیت مبتنی بر اینترنت توسط مردان و چارچوب‌های مردسالارانه را - که بر ساخت فضای آنلاین با وجود این وعده‌های اتوپیایی تأکید می‌کند - مورد تصدیق قرار می‌دهد (Herring 1996: 148). فمینیست‌های سایبری غربی به‌طور سنتی دیدگاه‌های لیبرال را پذیرفته‌اند و بر پتانسیل اینترنت بر برابری روابط جنسیتی و تفاوت سطح اقتصادی به دلیل هزینه‌ی کم تأکید می‌کنند. با این حال، گاجالا هشدار می‌دهد که چنین چشم‌اندازهایی مشکل نابرابری در ارتباط با فناوری‌های اینترنتی و فضای مجازی را به مشکل دسترسی کلی به تجهیزات و آموزش فنی، [هنگامی که] موضوع نابرابری با سؤال از دسترسی کلی و آموزش فنی متوقف نشود، کاهش می‌دهد (Gajjala 2000: 121).

قانون سوم هابرماس نیز یک بعد اجتماعی مهم را ارائه می‌دهد: در یک گفتمان واقعاً دموکراتیک، هیچ سانسوری نمی‌تواند وجود داشته باشد. فناوری رایانه نیز تا آنجایی که ارتباطات باز و برابری‌خواهانه از این نوع را تسهیل کند، ایجادکننده‌ی دموکراسی است (Ess 1996: 209-211).

بر این اساس، سانسور آشکار در شبکه‌های الکترونیکی هنوز چندان رایج نیست. آنچه مورد سانسور قرار می‌گیرد، معمولاً بیشتر به مسدود کردن استفاده از زبان مبتذل یا محتوای سیاسی مربوط می‌شود تا مسدود کردن محتوای پیام. بنابراین، هر یک از کاربران در یک گفتمان و در یک بحث نظری فرصت یکسانی دارند تا در گفتمان مشارکت داشته باشند (سومین «قاعده‌ی عقل» هابرماس). به‌عنوان مثال، بیشتر فمینیست‌ها به دنبال آن هستند تا از طریق فعالیت‌های خود، مسائلی را که در پشت پرده‌ای از شرم و تفکر مردسالارانه پنهان شده است، مطرح کنند. این نوع اظهار از طریق فضای سایبری فرصتی را در اختیار اینان قرار می‌دهد تا عکس‌العمل سخنان خود را بدون واسطه ببینند و پاسخ دهند. بر طبق این نوع جریان اطلاعات، گفت‌وگوها و گفتمان‌ها حول مسائل خاصی شکل گرفته و گسترش می‌یابد. از این رو سکالی (Skalli) استدلال می‌کند که استفاده از فناوری به زنان کمک می‌کند و به آنها اجازه می‌دهد به اطلاعات و دانش خارج از مکانیسم‌های سانسور موجود در رسانه‌های سنتی دسترسی داشته باشند. علاوه بر این، زنان فرصتی می‌یابند تا صدای خود را بلند کنند. وی می‌گوید:

«من در اینجا استدلال می‌کنم که زنان در شکل‌دهی، تأثیرگذاری و بازتعریف حوزه‌ی عمومی، با وجود هنجارهای غالباً نهادینه‌شده‌ی محرومیت و به‌حاشیه‌راندگی‌ای که تحرک فیزیکی و دید آنها را محدود می‌کند، دخیل بوده‌اند» (Skalli 2006: 6).

باوجوداین، برخی از فمینیست‌ها ضمن ستایش از اینترنت به‌عنوان نیرویی رهایی‌بخش و دموکراتیزه، رویکرد جنسیتی در این فضا را موردتوجه قرار داده و آن را از نظر جنسیتی بی‌طرف نمی‌دانند؛ زیرا به باور ایشان درحال حاضر بسیاری از زنان از فرصت‌های ارائه‌شده توسط جامعه‌ی اطلاعاتی، بیشتر از دیگران فاصله دارند. چنین عدم‌توازن جنسیتی در استفاده از اینترنت چشم‌انداز فضای دموکراتیک را موردتهدید قرار داده است (Houdart-Blazy 1996: 44). این دسته از فمینیست‌ها استدلال می‌کنند که از طریق فناوری اطلاعات و ارتباطات، زنان فرصت شبکه‌سازی در مقیاس جهانی و مشارکت در جامعه به روش‌های جدید را دارند (Bahdi 2000: 869-897). باوجوداین، به نظر می‌رسد اگرچه فعالیت فمینیستی زنان خطوط قرمز موجود در فضای واقعی را شکسته و ادبیات جدیدی خلق کرده است، اما این واقعیت که برخی هویت خود را مخفی کرده و پشت نام مستعار پنهان می‌شوند، نشان می‌دهد که زنان هنوز از قضاوت‌شدن ترس دارند و فضای مجازی به‌طور کامل دموکراتیزه نیست.

برخی بر وجود نابرابری‌های آنلاین تأکید کرده و ریشه‌ی آن را در زمینه‌های سیاسی-اجتماعی وسیع‌تر در دنیای واقعی می‌بینند (Markus 1994: 121). به‌عنوان مثال، گاجالا پیشنهاد می‌کند که محیط‌های فضای مجازی از نظر فرهنگی بر مبنای گفتمان‌هایی که به مردسالاری خطی پایبند هستند، بنا شده است. فضاهاى آنلاین به‌جای برابری روابط جنسیتی و تساوی، نابرابری‌های اقتصادی، روایت‌های پیشرفت استعماری و تحت‌سلطه‌ی مردان را گسترش می‌دهند (Gajjala 2000: 121). به باور ایشان، این گفتمان‌های رسانه‌ای مصرف‌کننده‌محور در مورد زنانگی براساس آرمان‌های مردسالارانه و سرمایه‌داری استوار است که نابرابری جنسیتی را تحت‌عنوان توانمندسازی زنان تداوم می‌بخشد. همان‌طور که مونک (Munk) می‌گوید: «اگر می‌خواهید چیزی را به جمعیت زنان بفروشید، باید تظاهر کنید که آن‌ها همه چیز را اداره می‌کنند» (Munk 2002: 134).

به باور این عده، ابهام در دموکراتیزه‌بودن فضای سایبر موجب گردیده در واقعیت مجازی، «یک چشم‌انداز جهانی بدون بدن به ما ارائه شود» (Balsamo 1996: 127). جهانی که از تصاویر تعیین‌شده‌ی مردان ایجاد شده و در واقع تقلیدی کمرنگ از دنیای واقعی است. این بدن‌های مجازی (بدن‌های زنانی که هویت و بدن خود را در این فضا پنهان می‌کنند) هیچ وضعیتی در دنیای واقعی ندارند، نور نمی‌تواند از این بدن مجازی عبور کند و هیچ تأثیری در آن ندارد (Klein and Hawthorne 1996: 90).

بنابراین، درست است که هر گونه تلاش برای سانسور بخش‌هایی از فضای سایبری دیر یا زود ممکن است دور زده شود، باین‌حال همان‌طور که جردن (Jordan)، با ادعای اینکه براندازی سلسله‌مراتب آفلاین، به‌طور خودکار ارتباطی ضدسلسله‌مراتبی و واقعاً دموکراتیک ایجاد می‌کند، اشاره می‌کند که این نوع ارتباطات و اطلاعات ممکن است نمونه‌ای از مغالطه‌ی منطقی شناخته شده و به‌عنوان جبرگرایی تکنولوژیکی باشد. باوجوداین، وی اذعان می‌کند که چنین اشکال محض یا قوی جبرگرایی تکنولوژیکی همیشه ضعیف است، زیرا آنها علل جامعه را از طریق سیستم‌های غیراجتماعی و فناوری‌هایی که به محض بررسی‌شان، اجتماعی به نظر می‌رسند، تعریف می‌کنند (Jordan 1999: 79).

ارزیابی

در بررسی و ارزیابی دیدگاه‌های فوق می‌توان گفت که تلاش فمینیست‌ها برای ترسیم فضایی دموکراتیزه از معرفت در فضای سایبر، در نهایت منجر به ارائه‌ی رویکرد مبنی بر بازتعریف انسانیت با حفظ گزینه‌هایی برای بازتعریف هویت جنسیتی گردیده است. در رأس این نگاه، دونا هاروی تلاش نموده تا با طرح هویت فراجنسیتی، نقش‌های جنسیتی

سنتی را بازسازی کند. سایبرفمینیست‌ها با رد رویکردی که فناوری اطلاعات و ارتباطات را صرفاً ماهیتی ابزارنگار دانسته- که فی‌نفسه هیچ اقتضا و ذاتی ندارند- (پوپر، ۱۳۶۹: ۱۰۸۲) و نیز با مردود دانستن این نگاه که به لحاظ فلسفی فضای مجازی دارای ماهیتی خاص است و با هر محتوا و برای هر منظوری قابل استفاده نیست^۲، به رویکردی اقتضاگرا یا تعاملی روی آوردند و یک نسبت معنا ساز میان تکنولوژی و انسان برقرار نموده‌اند. براین اساس، رسانه و فضای مجازی همانند سایر ابزار تکنولوژیک، نه ذاتی انسان بوده و نه ضروری هستند، بلکه وسیله‌ای در خدمت اهداف و منافع افراد بوده‌اند و نسبت به وجود آدمی و ماهیت جامعه‌ی انسانی پدیده‌ای عارضی هستند که ارزش آن تابع اهداف و انواع استفاده‌ی آن‌هاست (کرستیانز، ۱۳۸۵: ۹۲). طبق این نگرش، فضای مجازی به مثابه‌ی ابزار معنا بخشی، معنایی را به کاربران و مخاطبان خود منتقل می‌کنند. رسانه‌ها به‌طور عام و شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌طور خاص ابزارهایی هستند که بسیاری از افراد به واسطه‌ی آن به زندگی خود معنا می‌بخشند.

البته پذیرش این رویکرد سبب نگردیده است که سایبرفمینیست‌ها مسئله‌ی قدرت در ارزیابی فرهنگی سایبری را مغفول نهند. به عبارت دیگر، از آنجا که معرفت در فضای سایبر از معرفت فردی به معرفت اجتماعی تبدیل می‌شود، بحث از معرفت علمی به لحاظ بی‌ارزشی بی‌طرف، جای خود را به بحث از توزیع قدرت در پرتو معرفت و ترویج گسترده‌ی ارزش‌ها به مدد معرفت می‌دهد. در معرفت‌شناسی اجتماعی که بر روح فضای سایبر حاکم است، پذیرش و تحلیل معرفت در ارتباط با سه طیف از جمله انگیزه‌مندان مطرح می‌گردد. انگیزه‌مندان کسانی هستند که با در اختیار داشتن قدرت، انقلاب دیجیتال را برای ما به ارمغان آورده‌اند.

براین اساس، قبل از ظهور فمینیسم سایبری، مطالعه‌ی فمینیستی در بررسی تحولات فناوری به عنوان ساختار اجتماعی و فرهنگی آن را به عنوان بخشی از فرهنگ مردانه- چیزی که مردان به آن علاقه دارند، در آن خوب هستند و بنابراین بیشتر از زنان در آن مشارکت دارند- تلقی کند. بنابراین فمینیست‌هایی مانند جودی واکمن (Judy Wacjman) و سینتیا کاکبرن (Cynthia Cockburn) استدلال کردند که فناوری نیاز به بازجویی مداوم و مفهوم سازی دارد و زنان باید در زمینه‌ی فناوری فعال تر شوند. براین اساس، دونا هاراو، راه اصلی برای فمینیسم سایبری را ترسیم می‌کند. وی در مقاله‌ی پیشگامانه‌اش، «مانیفستی برای سایبورگ»، از سایبورگی که هویت‌های منحصربه‌فرد و شبکه‌های کنترل را که برای مهار زنان و سایر گروه‌های به حاشیه رانده شده به چالش می‌کشد، بحث می‌کند (Moqaddam 2019: 46).

هاراو با استفاده از استعاره‌ی سایبورگ، هویتی را به تصویر می‌کشد که فراتر از دوآلیسم‌ها و محدودیت‌های جنسیت سنتی حرکت می‌کند؛ هویتی فراجنسیتی و ساخته شده که در مرز بین انسان و حیوان، حیوان و ماشین، مرد و زن و فیزیکی و غیرفیزیکی قرار دارد. بنابراین، در دنیای مجازی ما نه بیشتر مردان هستیم و نه بیشتر زنان، بلکه همه‌ی اینها با هم هستیم، اما هیچ کدام از این‌ها نیستیم. فراتر از این کلیشه‌های جنسیتی، ما در حال حاضر سایبورگ‌ها هستیم (Haraway 1991: 294).

به نظر می‌رسد اگرچه حرکت به سوی جامعه‌ای دیجیتال و مشارکت هر چه بیشتر زنان در فناوری یکی از راه‌های روبه‌جلو و گامی مؤثر در دموکراتیزه کردن در معرفت در فضای سایبر باشد، اما همان‌طور که جودی واکمن (Judy Wajcman) بیان می‌دارد، تفاسیر متعددی از رابطه‌ی بین جنسیت و فناوری وجود دارد و نحوه‌ی درک ما از این رابطه بستگی به درک ما از جنسیت دارد. در نظر گرفتن زنان و مردان به عنوان دو مقوله‌ی کاملاً تعریف شده، درک مشترکی است که برای اولین بار در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ به نگرانی‌هایی در رابطه با دسترسی نابرابر به فناوری برای زنان و همچنین دسترسی

محدود آنها به فرصت‌های اجتماعی و شغلی منجر شد (see: Grint and Gill 1995: 1-28)، اما این رویکرد در واقع رویکردی تقلیل‌گرایانه است (Wajcman 1991: 103)، زیرا سایر ملاحظات در رابطه با رابطه‌ی زنان با فناوری را در نظر نمی‌گیرد (Kling et al. 2003: 66). دسترسی به فناوری تنها یکی از ابعاد متعددی است که می‌توان برای دموکراتیزه‌بودن این فضا در نظر گرفت و به همان اندازه ابعادی مانند نحوه‌ی استفاده از فناوری و هدف به‌کارگیری آن نیز اهمیت دارد. بنابراین، به جای در نظر گرفتن تفاوت‌های زن و مرد، توجه به نابرابری‌های جامعه‌ی مردسالار در حوزه‌ی فناوری، تصویر کاملاً متفاوتی را سبب می‌گردد.

بنابراین، ایده‌ای که سایبرفمینیست‌ها، به‌ویژه آنچه هاراوی در مورد سایبورگ و فراگیربودن آن به‌عنوان شاخص مثبت از اتحاد بین فمینیسم و فناوری بیان می‌کنند، پسانسانی را سبب گردیده که خلط بین واقعیت و تخیل، علم و فناوری، مجازی و واقعی را به نمایش گذاشته و هویت را رد می‌کند. این در حالی است که به باور برخی فمینیست‌ها، بدن جنسی نه‌تنها قابل نفی نیست، بلکه پایه و اساس تجربه‌ی واقعی و زیسته‌ی زنان به شمار می‌آید. دردسترس‌نبودن این بازنمایی فاعلانه از زنان در گفتمان سایبورگ سبب می‌گردد دوگانگی‌های مرکزی که علم پوزیتیویستی بر آن استوار است، نیز دچار فروپاشیدگی گردد.

نتیجه و پیامد این سخنان صرفاً و به‌سادگی شبیه‌سازی یا اضافه‌کردن فضای مجازی به زندگی فعلی‌مان نیست، بلکه همه‌ی زندگی را تغییر داده یا منجر به سازماندهی مجدد می‌کند. براین‌اساس، گذار کنونی نه‌تنها معرفت مردانه و جنسیت‌زده، بلکه سایر اشکال نمادین روابط انسانی را نیز با خطر از بین رفتن مواجه می‌کند. به‌طورمثال، آنچه هاراوی آن را شهروندی سایبورگ می‌نامد، منجر به ناپدیدشدن تضاد بین خصوصی/عمومی می‌شود. با جایگزین کردن آنچه هاراوی بر آن تأکید دارد، تا حدی می‌توان استدلال کرد که در این جهان دیگر معیارهای موفقیتی که در سیستم‌های سنتی اقتدار رایج است، مانند ازدواج یا داشتن فرزندان برای زنان، به رسمیت شناخته نمی‌شود و در آن تنها معیار موفقیت، شناخت عمومی است و قلمرو خصوصی ارزش خود را از دست می‌دهد. براین‌اساس، زنان باید در مقوله‌های موجود مانند ازدواج، فرزندان یا خانه‌داری تجدیدنظر کنند و خود را به سمت حوزه‌ی عمومی که به تنهایی در اقتصاد امروز مهم است، تغییر جهت دهند.

درعین‌حال، از بین رفتن سیستم‌های نمادین تضمین‌شده توسط اقتدار سنتی، روابط انسانی را بازسازی می‌کند. با بی‌ارزش شدن حوزه‌ی خانوادگی، حوزه‌ی عمومی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. زنان یا کودکان دیگر تحت حمایت پدر یا شوهر خود نیستند، بلکه تحت حمایت دادگاه قرار می‌گیرند. آنها اکنون توسط حقوق محافظت می‌شوند. تضاد بین خصوصی و عمومی به‌طور کلی ناپدید می‌شود. از این پس، زنان به‌عنوان شهروندان عمومی صدای خود را به گوش دیگران می‌رسانند. با سهولتی که فضای سایبری از طریق آن امکان اتصال و تحرک را به‌طور هم‌زمان و در فواصل طولانی فراهم می‌کند، آن را به رسانه‌ای عالی برای تجمع شهروندان یا زنان - شهروندان سایبری تبدیل می‌کند.

با تحولی که فضای سایبر بر زندگی زنان داشته است، می‌توان فرض کرد که زنان وارد حوزه‌ی شبیه‌سازی شده و بازنمایی را پشت سر بگذارند. مفاهیم جهانی از پیش موجود به‌سادگی ناپدید می‌شوند. مزیت چنین چیزی حذف شبکه‌های نمادین سنتی با روابط کدگذاری‌شده جنسیتی و ایجاد اشکال جدید شهروندی است. خطر این امر نه‌تنها امکان از دست رفتن یک جهان (آن قسمت بازنمایی‌شده)، بلکه کل جهان است. هنگامی که پیوندهای روانی با ارتباطات فنی ساده و کارآمد جایگزین می‌شوند، زنان در این فرایند «روح» و روش «انسان» بودن خود را از دست می‌دهند. سیستم‌های اطلاعاتی و

فضای مجازی، اشکال جهانی تفکر را بر اساس درست و غلط مطلق، خوب یا بد، یعنی دوگانگی‌های الگوبرداری‌شده بر اساس مدل صفر و یک ترویج می‌کنند. یک منطق رایانه‌ای ظاهراً جهان را مطابق میل خود نظم می‌دهد و در این فرایند، جهان و پیچیدگی‌های آن را از بین می‌برد.

نتیجه‌گیری

بر اساس مطالبی که در این مقاله بدان پرداخته شد، می‌توان نتیجه گرفت که به‌رغم تمام تلاش‌های فمینیست‌های سایبری، شواهد عینی و آمارهای موجود حکایت از آن دارد که میزان بهره‌وری زنان و مردان از فناوری ارتباطات و اطلاعات یکسان نیست و فراتر از آن زنان هنگام تلاش برای مشارکت گسترده‌تر، بیشتر در معرض سانسور فعالانه قرار می‌گیرند. این شواهد نشان از آن دارد که شرایط موردنظر هابرماس در تحقق گفتمان دموکراتیک به‌خوبی برآورده نمی‌شود. بنابراین، اگرچه رسانه از نظر تئوریک به همه‌ی افراد دارای دسترسی به یک شبکه، اجازه می‌دهد تا در آن شرکت کرده و نگرانی‌ها و خواسته‌های خود را به‌طور یکسان بیان کنند و در نهایت از این فضا بهره ببرند، اما عملاً بخش بزرگی از مشارکت‌کنندگان به دلیل سانسور، از استفاده و بهره‌وری از امکانات فناوری ارتباطات و اطلاعات منع می‌گردند. براین‌اساس، پس از حدود چند دهه از معرفی و گسترش فناوری ارتباطات و اطلاعات اگر پرسیده شود که آیا این ظرفیت برابری‌طلبانه تحقق یافته است یا خیر؟ آیا فناوری ارتباطات و اطلاعات الگوهای فرهنگی عمیقاً ریشه‌دار نابرابری جنسیتی را تغییر می‌دهد یا این الگوها به ارتباطات آنلاین منتقل می‌شوند؟ و به‌طور کلی، آیا می‌توان ادعا نمود که معرفت در فضای سایبر، معرفتی دموکراتیزه است؟ در بحث از دموکراتیزه‌بودن فی‌نفسه معرفت در فضای سایبر، گروهی از فمینیست‌ها و نیز برخی از طرفداران مسائل زنان با این ادعا مخالفت کرده و معرفت در فضای سایبر را کاملاً جنسیت‌زده و مردانه در نظر می‌گیرند؛ چراکه اشتباه است بپنداریم پلتفرم ایجادشده توسط مردان می‌تواند فضای معرفتی مناسبی را برای زنان فراهم آورد. در مقابل، گروه برجسته‌ی دیگری از سایبرفمینیست‌ها نگاه مثبت‌تری به مسئله داشته و با استفاده از نظریه‌ی موسوم به نظریه‌ی موضع به اثبات دموکراتیزه‌بودن معرفت در این فضا پرداخته‌اند.

در خصوص بعد دیگری از دموکراتیزه‌بودن معرفت که به دسترسی و بهره‌وری از معرفت در فضای سایبر می‌پردازد، توجه به دو مسئله موردتوجه قرار گرفته است: یکی ویژگی‌های دموکراتیک‌کننده‌ی ارتباطات سایبری و دیگری مؤلفه‌های یک گفتمان دموکراتیک در فضای سایبر. ویژگی‌هایی چون دسترسی، بافت‌زدایی اجتماعی و عدم‌وجود مجموعه‌ای از قراردادهای موافق و تثبیت‌شده از جمله ویژگی‌های دموکراتیک‌کننده‌ی ارتباطات سایبری یاد شده است. از میان ویژگی‌های مذکور، بافت‌زدایی اجتماعی فضای سایبر بیش از سایر ویژگی‌ها موردبحث و چالش قرار گرفته است. طبق باور برخی فمینیست‌های سایبری در فضای سایبر به جای دموکراتیک‌بودن، شرایط بیشتر مبتنی بر قدرت و سلسله‌مراتب است. با این حال، این عده این وضعیت را کاملاً به تأثیر فناوری ارتباطات و اطلاعات مرتبط ندانسته، بلکه به الگوهای قبلی سلسله‌مراتبی و سلطه‌ی مردان در جامعه پیوند می‌دهند. براین‌اساس، فناوری بر اساس زمینه‌های اجتماعی که در آن مورد استفاده و توسعه قرار می‌گیرد، شکل می‌یابد. از این‌رو، به باور این افراد این فناوری نیست که جامعه را تعیین می‌کند، بلکه جامعه است که فناوری را تعیین می‌کند. فناوری توسط جامعه و ارزش‌ها، نیازها، تخیلات، تصمیمات و علایق کسانی که آن را توسعه می‌دهند و کسانی که قدرت تصمیم‌گیری در مورد حکمرانی فناوری را دارند، محقق می‌شود.

برخی مانند هاروی نیز با اتخاذ رویکرد مثبت‌تری نسبت به این مسئله، معتقد به از بین رفتن نابرابری‌های جنسیتی در

فضای مجازی هستند. براین اساس، نمی‌توان ادعا کرد که تعاملات و گفتمان‌های مجازی تحت تأثیر انتظارات و کلیشه‌های جنسیتی براساس ظاهر بیرونی یا نشانه‌های فیزیکی قرار می‌گیرد، زیرا با طرح سایبورگ هنگامی که دیگر جنسیت مسئله نباشد، آن‌گاه برابری کاملاً ممکن می‌شود.

هاراوی در حالی سخن از برابری جنسیتی در فضای سایبر به زبان می‌آورد که شواهد، حکایت از تفاوتی ریشه‌دارتر دارد. به‌طور مثال، در شبکه‌ی اجتماعی مانند توییتر، توییت‌های مردان بیشتر مورد بازتوییت قرار می‌گیرد، به‌ویژه توسط هم‌جنسان ایشان، حتی اگر زنان به‌طور کلی توییت‌های بیشتری ارسال کنند. وبلاگ‌های مردان بیشتر از وبلاگ‌های زنان به رسانه‌های جمعی پیوند می‌خورند و گزارش می‌شوند. علاوه‌براین، زنان هم‌چنان به‌طور نامتناسبی هدف خشونت کلامی و آزار و اذیت آنلاین هستند. رویدادهای تهدیدآمیز نسبت به زنانی که در رسانه‌های اجتماعی فعالیت دارند، هم‌چنان نشان از جلوگیری از مشارکت زنان در محیط‌های آنلاین و فضای مجازی دارد.

در نتیجه، می‌توان گفت که اگرچه فناوری ارتباطات و اطلاعات بیش از فناوری‌های ارتباطی قبلی مانند ماشین تحریر و تلفن و ... الگوهای جامعه‌پذیری را تغییر داده و زندگی زنان را تحت تأثیر قرار داده‌اند، اما شبکه‌های رایانه‌ای تعامل بدون جنسیت و فرصت‌های برابر را به‌طور کامل تضمین نمی‌کند. باوجوداین، وضعیت فعلی فضای سایبر نشان‌دهنده‌ی یک دستاورد نسبت به گذشته است، زیرا در گذشته، اینترنت عمدتاً به مردان نخبه محدود شده بود، ولی در وضعیت کنونی این دسترسی، جامعه‌ی بزرگ‌تری را شامل شده و بسیاری از زنان نیز از این فناوری بهره می‌برند. علاوه‌براین، تأثیر متقابل یک فناوری محبوب مانند اینترنت و فضای مجازی با نیروهای اجتماعی و فرهنگی در طول زمان ممکن است از جنبه‌های مهمی هنوز به تغییر منجر شود. یک نتیجه‌ی مطلوب در آینده این خواهد بود که هرچه زنان در سراسر جهان از فضای مجازی بیشتر استفاده کنند، اینترنت واقعاً به یک محیط برابری طلب تبدیل خواهد شد. ازاین‌رو، نمی‌توان در مورد واقعیت جنسیت و ارتباطات آنلاین، پیش‌بینی‌های خطاناپذیری ارائه نمود.

با وجود تمام خوش‌بینی‌های موجود، برخی استدلال‌های فمینیست‌های سایبری در دموکراتیزه‌بودن معرفت در فضای سایبر و نیز دسترسی به این فضا به‌طور جدی قابل‌خنده است. در این میان، ایده‌ی هاراوی در مورد سایبورگ با چالش‌های جدی‌تری مواجه است، زیرا به‌خوبی روشن است که تحلیل دموکراتیزه یا عدم‌دموکراتیزگی آن در ارتباط با طیف‌ها و ابعاد مختلفی ممکن است.

سپاسگزاری

این پژوهش به صورت مستقل توسط نویسندگان به نگارش درآمده و از هیچ سازمان یا نهادی کمک مالی دریافت ننموده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. این ایده در واقع از سوی ساندرا هاردینگ در کتاب Science Question in Feminism مطرح گردیده است.
۲. بعدها به‌عنوان دیدگاه چشم‌انداز فیلترشده با نشانه‌ها (the cues-filtered out perspective)، نامیده شد (Culnan and Markus 1987: 420-443).
۳. این رهیافت که به «رهیافت ذات‌انگاران از تکنولوژی» یا «جبر تکنولوژیک» معروف است، فناوری اطلاعاتی را دارای تاریخ، ماهیت و فلسفه‌ی وجودی خاص دانسته که ماهیت خود را بر هر پیام و محتوایی تحمیل می‌کند. تأملات فلسفی یا جبر فلسفی مارتین هایدگر و جبر تکنولوژیک مک لوهان و نیل پستمن دو محور بنیادی این رهیافت به شمار می‌آید (هایم، ۱۳۹۰: ۶۹).

منابع فارسی

- پوپر، کارل و ریموند، سر. (۱۳۶۹). *جستجوی ناتمام*. ترجمه‌ی ایرج علی‌آبادی. تهران: انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.
- شکوئی، حسین. (۱۳۸۲). *اندیشه‌های نو در فلسفه‌ی جغرافیا*. تهران: گیتاشناسی.
- کرستیانز، کلیفورد جی. (۱۳۸۵). «فناوری و نظریه‌ی سه‌وجهی»، *بازاندیشی درباره‌ی رسانه، دین و فرهنگ*. ترجمه‌ی مسعود آریایی‌نیا. تهران: انتشارات سروش و مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای.
- مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۹۸). *فلسفه و کارکرد ژئوپلیتیک*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- هایم، مایکل. (۱۳۹۰). *متافیزیک واقعیت مجازی*. ترجمه‌ی سروناز تربتی. تهران: نشر رخ دادنو.

References

- Balsamo, Anne. (1996). *Technologies of the Gendered Body: Reading cyborg women*. Durham and London: Duke University Press.
- Bahdi, Reem. (2000). *Analyzing Women's Use of the Internet the Right Debate*. Chicago: Kent Law Review, Vol.75, No.3:869-897.
- Bargh, John & McKenna, Katelyn Y. A. (2004). "The internet and social life". *Annual Review of Psychology*, 55, 573-590. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141922>
- Baym, Nancy K. (2006). *Interpersonal life online*. In L. A. Lievrouw and S. Livingstone (eds). *The Handbook of New Media*, London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781848608245.n6>
- Baudrillard, Jean. (1996). *The System of Objects*. trans. James Benedict: New York, Verso.
- Christiansen, Clifford J. (2006). "Technology and Three-Dimensional Theory", *Rethinking Media, Religion, and Culture*. Translation: Masoud Aryayeenia. Tehran: Soroush. (in Persian)
- Coates, Jennifer (2004). *Women, Men, and Language*. London and New York: Routledge.
- Consalvo, M. (2003). *Cyberfeminism*. Encyclopedia of New Media. Thousand Oaks. CA: Sage Publications.
- Crocco, Margaret and Carmer, Judith and Meier, Ellen B. (2008). "(Never) Mind the Gap! Gender Equity in Social Studies Research on Technology in the Twenty-first Century", *Multicultural Education & Technology Journal*, 2(1): 19-36. 10.1108/17504970810867133
- Culnan, M. J. and Markus, M. L. (1987). "Information technologies". In F. M. Fabian, J. L. Putnam, K. H. Roberts, and L. W. Porter (eds), *Handbook of Organizational Computing: An Interdisciplinary Perspective* (pp. 420-443), Newbury Park, CA: Sage.
- Deaux, Kay and Major, Brenda. (1987). "Putting gender into context: an interactive model of gender-related behavior". *Psychological Review*, 94, 369-389. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.94.3.369>
- Ess, Charles. (1996). *Philosophical Perspective On Computer-mediated Communication*. New York: State University of New York Press.
- Gajjala, Radhika. (2000). "Internet constructs of identity and ignorance: 'third-world' contexts and cyberfeminism". *Works and Days*, 35/36(18), 117-137.
- Grint, Keith and Gill, Ros. (1995). *The gender-technology relation: Contemporary theory and research*.

London: Taylor and Francis.

Halberstam, Judith. M. And Livingston, Ira. (1995). *Posthuman Bodies*. Bloomington: Indiana University Press.

Haraway, Donna. (1988). "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". *Feminist Studies*, Vol. 14, No. 3, pp. 575-599. <https://doi.org/10.2307/3178066>

Haraway, Donna . (1991). *A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. In Donna Haraway Simians, Cyborgs and Women, The Reinvention of Nature. NewYork: Routledge.

Hawthorne, Susan and Klein, Renate. (1999). *Cyberfeminism: Connectivity, Critique and Creativity*. North Melbourne: Spinifex Press Pty Ltd.

Heim, Michael. (2011). *The Metaphysics of Virtual Reality*. Translation: Sarwnaz Torbati. Tehran: Rokhdad Now. (In Persian)

Herring, Susan. (1994). *Gender differences in computer-mediated communication: bringing familiar baggage to the new frontier* [online]. CPSR: Computer Professionals For Social Responsibility.

Retrieved before October 2002 from:

<http://cpsr.org/cpsr/gender/herring.txt>.

Herring, Susan. (1996). *Computer Mediated Communication: Linguistic, Social, and Cross-cultural Perspectives*. Ameserdam/ Philadelphia: John Benjamins Company.

Houdart-Blazy, V. (1996). "The Information Society, A challenge for women". *Women of Europe dossier*, N 44.

Jordan, Tim. (1999). *Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace in the Internet*. London and New York: Routledge.

Kennedy, Tracy. (2007). "The Personal is Political: Feminist Blogging and Virtual Consciousness-Raising". *The Scholar & Feminist Online*, 5(2).

Kiesler, Sara and Jane, Siegel and McGuire, Timothy W. (1984). "Social psychological aspects of computer-mediated communication". *American Psychologist*, Vol. 39, No. 10, 1123-1134. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.10.1123>

Klein, Renate and Hawthorne, Susan. (1996). *Reclaiming Sisterhood: Radical Feminism as an Antidote to Theoretical Embodied Fragmentation of Women*. Washington and London: Taylor & Francis.

Kling, Rob and McKim, Geoffrey and King, Adam. (2003). "A Bit More to IT: Scholarly Communication Forums as Socio-technical Interaction Networks". *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 54(1): 47-67. <https://doi.org/10.1002/asi.10154>

LaFrance, Marianne and Hecht, Marvin. (2000). "Gender and smiling: a meta-analysis". In A. H. Fischer (ed.), *Gender and Emotion: Social Psychological Perspectives* (pp. 97-118). Cambridge University Press. 10.1017/CBO9780511628191.007

Lea, Martin and Spears, Russell. (1991). "Computer-mediated communication, deindividuation and group-decision making". *International Journal of Man-Machine Studies*, 34, 283-301.

[https://doi.org/10.1016/0020-7373\(91\)90045-9](https://doi.org/10.1016/0020-7373(91)90045-9)

Lorde, Audre. (2007). *Sister Outsider*. Berkeley: Crossing Press.

Markus, M. Lynne. (1994). "Finding a Happy Medium: Explaining the Negative Effects of Electronic Communication on Social Life at Work". *ACM Transactions on Information Systems*, 12(2): 119-49. <https://doi.org/10.1145/196734.196738>

McCotter, Susanne. (2001). The journey of a beginning researcher. *The Qualitative Report*. 6(2), 1-22. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2001.2004>

Moqaddam, Rezvan. (2019). *Struggle for equality: From the constitutional revolution to cyberfeminism with a focus on the role of new media in the women's movement in India*. Freie: Universität Berlin.

Mojtahedzadeh, Pirooz. (2019). *Falsafeh va Karkard-e Geopolitic*. Tehran: Sazmane Motale'e va Tadvine Kotob-e 'Olime Ensani Daneshgahha. (In Persian)

Munk, Nina. (2002). "Girl power!". *Fortune*, 136(11), 133-139.

Pierce, Julianne. (1980). First Cyberfeminist International.

Retrieved September 1997 from:

<http://www.aec.at/www-ars/matrix.html>.

Ploug, Thomas. (2009). *Ethics in Cyberspace: How Cyberspace May Influence Interpersonal Interaction*. New York: Springer.

Popper, Karl and Raimund, Sir. (1990). *Unended Quest: an Intellectual Autobiography*. translation: Iraj Aliabadi. Tehran: Islamic Revolution Publishing and Education Organization. (In Persian)

Postmes, Tom and Spears, Russell and Lea, Martin. (1998). "Breaching or building social boundaries? SIDE-effects of computer-mediated communication". *Communication Research*, 25, 689-715. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/009365098025006006>

Postmes, Tom and Spears, Russell (2002). "Behavior online: does anonymous computer communication reduce gender inequality?". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1073-1083. <http://dx.doi.org/10.1177/01461672022811006>

Reid, E. (1998), "The Self and the Internet: Variations on the Illusion of One Self". in J. Gackenbach (ed.), *Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications*, San Diego (California) and London: Academic Press, pp. 29-42.

Selfe, Cynthia and Meyer, Paul R. (1991). "Testing Claims for Online Conferences". *Written Communication*, 8(2): 163-192. <http://dx.doi.org/10.1177/0741088391008002002>

Shokouei, Hossein. (2003). *Andishehayeh No dar Falsafe Joghrafia*. Tehran: Gita Shenasi. (In Persian)

Skalli, Loubna H. (2006). "Communicating Gender in the Public Sphere: Women and Information Technologies in the MENA". *Middle East Women's Studies*, Vol. 2, No. 2: 35-59. <https://doi.org/10.2979/MEW.2006.2.2.35>

Wajcman, Judy. (1991). *Feminism confronts technology*. Cambridge: Polity Press.

*This page is intentionally
left blank.*